

Een dappere onderneming

De korte geschiedenis van atelier Siero te Kampen (1946-1949)

door Geraart Westerink

Kort na de Tweede Wereldoorlog deed L.A. Siero manmoedige pogingen zijn schildersbedrijf uit te breiden met een atelier voor monumentale kunst, waarin de nadruk lag op het vervaardigen van glas-in-lood. Een drietal gespecialiseerde kunstenaars werd daarvoor, in etappes, naar Kampen gehaald. Het atelier was echter geen lang leven beschoren. Onderstaand artikel belicht de uitwerking van Siero's opmerkelijke initiatief en besluit met de aanzet tot een overzicht van het oeuvre dat in die periode tot stand kwam.¹

De basis

Eind 19de eeuw vestigde Bernardus Siero zich als schilder in Kampen.² Zijn bedrijf kende een voorspoedige start en was bijvoorbeeld betrokken bij de restauratie van het Gotische Huis onder architect P.J.H. Cuypers (1827-1921), waaraan het twee jaar werkte, en onder meer de glas-in-lood ramen verving. Zoon Leonardus Alexander (1895-1992) zette met vaart en inzicht de zaak voort. Het bedrijf had belangrijke klanten, ook buiten Kampen, zoals hotel Wientjes in Zwolle, de ANWB, de Nederlandse Spoorwegen en de Provinciale Waterstaat Overijssel.

De aanduiding 'schildersbedrijf' dekte maar gedeeltelijk de lading. De werkzaamheden strekten zich uit van het vervaardigen en aanbrengen van glas-in-lood, het uitvoeren van decoratief schilderwerk met kunstzinnige pretenties tot het schilderen van reclamespandoeken. Ook enkele tegenwoordig met zorg gerestaureerde Kamper muurreclames zijn oorspronkelijk door 'Siero' vervaardigd. Voor deze gevarieerde werkzaamheden was een talentvol team bij elkaar gebracht. Medewerkers als B. de Kleine ontplooiden zich in hun vrije tijd als beeldend kunstenaar,³ of startten - zoals J. de Groot en J.B. Schrijer - op een gegeven moment een eigen schildersbedrijf. Siero zelf had zondagsschilderneigingen, maar - belangrijker nog - gevoel en liefde voor kunstzinnige prestaties van anderen. Daardoor was hij een ideaal patroon.

De onderneming was gevestigd aan IJsselkade 44, waar ruimte was voor een werkplaats, een kantoor en een afzonderlijke bovenwoning. Naar eigen zeggen baarde Siero veel opzien door als één van de eersten aan de kade zijn pand volledig wit te schilderen, daarbij geïnspireerd door zijn werk als schildersknecht te Arnhem.⁴ Het pand schijnt ook beschilderd te zijn geweest met kunstzinnige motieven. In de oorlog liep het schade op.⁵

Personeel van schildersbedrijf Siero poserend voor het pand aan de IJsselkade 44, 1938. Foto collectie Frans Walkate Archief Kampen.

Kunstzinnige aspiraties

Al vanaf het begin was het bedrijf in staat glas-in-lood te vervaardigen, zoals hierboven is vermeld. In de periode voorafgaande aan de Tweede Wereldoorlog werden te ingewikkelde en specialistische opdrachten uitbesteed, bijvoorbeeld aan het bekende Haarlemse atelier van W. Bogtman en het Voorburgse bedrijf van A.C.M. Boedijn (Falet en Boedijn).⁶ Dit zinde Siero waarschijnlijk niet. Tijdens de oorlogsjaren trof hij voorbereidingen om zijn zaak op kunstzinnig gebied te verbreden. December 1943 of maart 1944 kocht hij met dit oogmerk Oudestraat 210 aan van G.C.F. (Frans) Walkate, grondlegger van het Frans Walkate Archief. Siero betaalde er vijf-

duizend gulden voor.⁷ De oorsprong van dit pand, De Atlas genaamd, gaat terug tot de 15de eeuw. Het bood ooit onderdak aan een likeurstokerij, een dansschool, en onder Frans en zijn vader aan respectievelijk een wijnhandel en een wisselkantoor. De ruime, rechthoekige opzet maakte het geschikt voor de inrichting van een werkplaats met atelier. Een andere aanwijzing voor Siero's plannen is de lijst met namen van in de Noord-oostpolder werkzame kunstenaars die werd aangetroffen tussen de in zijn archief aanwezige correspondentie over de periode 1940-1945.⁸

Glas-in-lood in Nederland

De wederopleving van deze kunstdiscipline begon in ons land, na een eeuwenlange regressie, omstreeks het midden van de 19de eeuw, toen onder invloed van romantiek, neogotiek en het Rooms Katholieke Reveil de middeleeuwen in het brandpunt van de belangstelling kwamen te staan. Steeds meer kunstenaars en kunstnijveraars, ook bekende en toonaangevende, begonnen de glasschilderkunst weer te beoefenen, vaak op grensverleggende wijze en zeker niet uitsluitend gericht op religieus werk. Glas-in-lood heroverde zijn prominente plaats binnen de architectuur, van eenvoudig woonhuis tot prestigieus kantoorpand en grootschalig overheidsgebouw. Ateliers schoten als paddenstoelen uit de grond en floreerden. Allerlei stijlen en stromingen lieten hun invloed achter. Er ontstond een rijk geschakeerd beeld. Een ontwikkeling die zich voortzette in de 20ste eeuw. Ook in het onderwijs, met name op de Amsterdamse Rijksakademie, kreeg de glasschilderkunst hernieuwde aandacht. Onder anderen A.J. Derkinderen en R.N. Roland Holst pakten de traditie op. In Roermond en Delft werden grote nieuwe ateliers opgericht door respectievelijk F. Nicolas en J.L. Schouten, maar ook elders ontstonden werkplaatsen. In dit veld vervulde vooral het Haarlemse atelier van Willem Bogtman een prominente rol. Toch bleef het zuiden van het land altijd extra gevoelig voor deze - in potentie - kleurrijke en in het oog springende kunstvorm.

Een extra impuls kreeg de glazenierskunst na de Tweede Wereldoorlog, toen de overheid door allerlei stimuleringsregelingen de monumentale kunsten probeerde te ondersteunen. Vaak gebeurde dit door bij nieuwbouw een vast percentage van de bouwsom uit te trekken voor kunsttoepassingen. De tijd was dus rijp voor Siero's initiatief en dat wist hij. In de regio had hij het rijk min of meer alleen. Die situatie leek uitgelezen kansen te bieden voor profijtelijke groei.

Briefhoofd van Henk van de Burgt. Pierre van Rossum heeft handmatig zijn naam toegevoegd.
Collectie Gemeentearchief Kampen.

Actie

Bij de concretisering van Siero's voornemen vervulde de in Meppel woonachtige edelsmid, emailleur en kunstnijveraar A.G. (Fons) Paanakker (1917-1985) een sleutelrol. Waarschijnlijk hadden ze in eerste instantie de intentie gezamenlijk een kunstwerkplaats te starten. De contacten waren in ieder geval intensief, want Paanakker schrijft eind 1945, na een bezoek aan Kampen, waar hij mogelijk met Siero had overlegd: 'Mijn besluit vond ik in de woorden van Anthony Eden op de conferentie van San. Francisco:

“Laten we het doen met durf, bescheidenheid en snelheid.” Vanavond gaan er brieven uit om ‘n toekomstig medewerker te vinden. Het moet zo zijn, dat wij opdrachten op verschillend gebied kunnen aanvaarden in de toekomst, zoals u vertelde. Met mijn keuze, zal ik daarmee rekening houden.’ In dezelfde brief meldt hij dat het nieuwe atelier de opdracht krijgt voor de - gedeeltelijke - beglazing van de R.K. kerk te Meppel,⁹ waar H.A. Paanakker, ongetwijfeld familie, toentertijd pastoor was.¹⁰ Een vliegende start voor een atelier in oprichting zonder medewerkers.

De eerste kandidaat, de volgens Siero goedgebekte Rotterdamse kunstenaar Willem Westhof, vond bij Paanakker geen genade: ‘Mijns inziens is dit niet iemand, die men ‘n aantal kerkraden kan toevertrouwen, die worden niet met woorden gevuld en tegenwoordig ook niet meer met imitatie-gotiek.

Houtsnede van Pierre van Rossum, geplakt op een brief aan Siero. Collectie Gemeentearchief Kampen.

Dat hij onder leiding kan werken van ‘n ontwerper betwijfel ik ook omdat hij nogal aanmatigend schijnt.’¹¹ Daarmee sloeg hij de spijker op z’n kop, getuige het schrijven van Westhof aan Siero een maand later waarin hij vroeg ‘(...) of er nog sprake is van een eventuele door-gang over dat wat volgens uw eigen plannen is vastgelegd.’¹² Exit Westhof.

Paanakker zelf introduceerde vervolgens Pierre van Rossum, die op dat moment werkte op het atelier van Henk van de Burgt: ‘Hij is zelfstandig ontwerper en ook uitvoerder en kan mijns inziens elke opdracht aan. (...) Dat ik hem de eer-

ste kans gaf, is, omdat ik weet, dat hij in elk opzicht geschikt is.’¹³ Paanakker kende beide glazeniers mogelijk nog uit Arnhem, waar ze alle drie hadden gewoond en gewerkt.

Een maand later komen de reacties binnen, één van Van de Burgt en één van Van Rossum, op hetzelfde briefpapier. Ze zijn positief. Het blijkt dat het de intentie is het hele atelier van Henk van de Burgt naar Kampen te verplaatsen, inclusief compagnon Van Rossum en meesterknecht Sjaak Verburg. De brief gaat vergezeld van een lijst met wensen en tekeningen

voor de inrichting. Ook wordt er geïnformeerd naar de beschikbaarheid van weeskinderen, waarschijnlijk om die in te zetten als goedkope hulpkrachten. De werkplaats in Roermond wordt definitief verlaten, die in Arnhem - waarvan het adres is doorgekrast op het briefpapier - was door de oorlogshandelingen onbruikbaar geraakt.¹⁴ Het is niet onwaarschijnlijk dat de verhuizing mede mogelijk werd gemaakt door overheidsregelingen voor kunstenaars die het slachtoffer waren geworden van oorlogshandelingen.

Het atelier

Siero laat er geen gras over groeien en regelt tot vreugde van de kunstenaars al snel geschikte huisvesting in een huis aan de bovenzijde van de Oudestraat, wat met de enorme woningnood zo kort na de Tweede Wereldoorlog geen sinecure is.¹⁵ Paanakker reageert verheugd op de positieve gevolgen van zijn advies en geeft te kennen, nu er zekerheid is over de bemanning van het atelier, zich ook in Kampen te willen vestigen.¹⁶ Een paar maanden daarvoor liet hij dat nog afhangen van de glazenierskeuze en de woonruimte die hij zou kunnen krijgen.¹⁷ Hij concretiseert zijn voornemen echter niet, waarschijnlijk door een verhuizing naar Groningen, maar blijft in contact, bijvoorbeeld om te informeren of de emaillefabriek (Berk) een emailleeroven voor hem kan bouwen.¹⁸

De verbouwing van het van Walkate gekochte pand Oudestraat 210 wordt

Glas-in-lood raam met symbolische verbeeldingen van de bouwkunst, de beeldhouwkunst, de schilderkunst en de glasschilderkunst. Henk van de Burgt en Pierre van Rossum. 1946. Bevond zich ooit in de gevel van het pand Oudestraat 210, waar het glasatelier was gevestigd. Geschonken door L.A. Siero aan het Frans Walkate Archief in 1985. Foto Herman Harder, collectie Frans Walkate Archief Kampen.

ondertussen grondig ter hand genomen. Ondanks de materiaalschaarste herrijst op de plek waar Walkate zijn correspondentiekantoor had een goed geoutilleerde werkplaats. Tijdens de metamorfose brengt Van Rossum vanuit Roermond (waar hij op dat moment - ook? - werkt voor atelier Den Rooyen) nog allerlei wensen naar voren, om de overgang zo soepel mogelijk te doen verlopen: hij wil dat de onderhanden zijnde opdrachten zo min mogelijk worden onderbroken.¹⁹

De kunstenaars worden met open armen ontvangen. Het *Kamper Nieuwsblad* meldt al in februari 1946 in een korte annonce dat de werkzaamheden zijn gestart.²⁰ Bij de officiële opening op donderdag 14 maart 1946 verschijnt een uitvoerig artikel, waarin onder meer wordt ingegaan op de geschiedenis en techniek van de glasschilderkunst. De verwachtingen zijn hooggespannen: 'Den laatsten tijd zijn kerken niet meer de uitsluitende opdrachtgevers van de glaskunstenaars. Meer en meer krijgen particulieren lust, hun huizen met gebrandschilderde glas-in-lood ramen te versieren. Ook het Noorden des lands toont meer interesse dan vroeger'.²¹

Toch zit de verslaggever zelf nog behoorlijk vast aan de religieuze context waaruit hij de toepassing van glas-in-lood probeert te weken, getuige zijn beschrijving van de werkplaats: 'Bij het binnentreden van het gebouw aan de Oudestraat treft ons reeds de gewijde sfeer, die van de groote, beneden opgestelde kerkraden uitgaat. Het daglicht, dat door het mozaïek van felleurige stukjes glas-in-lood wordt gebroken, krijgt iets mystisch, een verheven warmte.' Als voorbeeld noemt hij het raam dat de kunstenaars op dat moment vervaardigen voor de Friese gemeente Achtkarspelen, een geschenk van Limburgse evacués die er in de oorlog een gastvrij onderdak vonden.²² Ter afsluiting beklemtoont de verslaggever nogmaals het bemoedigende feit dat: 'In het Noorden des lands zeer weinig glasateliers zijn gevestigd, zoodat de stichting van een dergelijk bedrijf in Kampen een niet onbelangrijk feit is.'

De kunstenaars

Volgens journalist Hans Wiersma,²³ die de kunstenaars heeft gekend, maar zich ook baseert op geschreven bronnen, was Henk van de Burgt dromerig en onpraktisch van aard en het meest 'artiest', zowel in bekwaamheid als karakter, al blijft dat een subjectieve kwalificatie. Op de Middelbare School voor Kunst en Kunstnijverheid ('Kunstoefening') te Arnhem was hij een leerling van Henk Schilling (1893-1942), die daar de monumentale afdeling leidde en gespecialiseerd was in het brandschilderen van glas. Na Schillings dood nam Van de Burgt diens lessen over. Hij had grote interesse voor de

glazenierskunst van ‘Limburgers’, als Charles Eyck, Joep Nicolas en Henri Jonas.²⁴ Zijn eveneens uit het zuiden afkomstige oud-leerling en compagnon Petrus Lambertus Theodorus (Pierre) van Rossum (1919) was, alweer volgens Wiersma, zakelijker en ambitieuzer. Van Rossum had zijn leertijd op de academies in Den Bosch en Arnhem cum laude afgesloten. Tot 1940 woonde en werkte hij in Herpen, tot 1945 in Ravenstein, Roermond, en korte tijd in Arnhem. Hij was midden twintig toen hij naar Kampen kwam en veelbelovend. Behalve als glazener afficheerde hij zich ook als mozaïeklegger; een kunsttoepassing die in opzet en werkwijze overeenkomsten heeft met glas-in-lood.²⁵ Beide kunstenaars hadden een periode gelijktijdig in atelier Den Rooyen te Roermond gewerkt,²⁶ dat in 1895 was opgericht door de broers Jean en Piet den Rooyen en vanaf 1939 door de weduwe van Piet werd voortgezet tot het in 1951 werd verkocht aan glazener Wiolders.²⁷ Van de Burgt en Van Rossum hebben ongetwijfeld onder het patronaat van de weduwe het wegvallen van de artistieke inbreng van de broers moeten opvangen. Ze waren dus goed op elkaar ingespeeld en combineerden talent en ervaring. In Kampen stonden ze nu bovendien onder de bescherming van een initiatiefrijke, kunstzinnige patroon met lef en bestreken met hun werk vrijwel zonder concurrentie een royale regio. Een prima uitgangspositie. Tegelijkertijd was het ook een wonderlijk fenomeen en waagstuk: Twee ‘frivole’ kunstenaars uit het zuiden die in een als calvinistisch

bolwerk bekend staande stad vol broodnuchtere inwoners een kunstvorm gingen praktiseren die bij uitstek kleurrijk, decoratief en uitbundig is.

Glas-in-lood raam, gesigneerd Pierre van Rossum, 1946, met een voorstelling van Jozef, Maria en het kindje Jezus, 35,5 x 29 cm. Het bevond zich ooit in de collectie van journalist Hans Wiersma en is door hem aan de Kamper kunstenaar Jan Brokkelkamp gegeven, die het nog steeds in bezit heeft. Brokkelkamp heeft het ernstig beschadigde raampje gerestaureerd. Foto Geraart Westerink, collectie Frans Walkate Archief.

Vertrek

Ondanks de aandacht en waardering die het atelier krijgt, getuige onder meer de vele opdrachten, houdt Henk van de Burgt het na relatief korte tijd voor gezien en vertrekt weer richting zuiden. Februari 1949 volgt Van Rossum zijn voorbeeld en verhuist naar Boxtel. Hij licht zijn motivatie toe in de krant. Het afzetgebied voor glas-in-lood in Kampen en omgeving is te gering en Van Rossum mist de gedachtenwisseling met collega's op zijn vakgebied.²⁸ 'Mijn vertrek is zeker geen bewijs dat ik in het Noorden niet prettig gewerkt zou hebben. Integendeel! Ik hoef alleen maar te herinneren aan de opdrachten voor Kampenaren, die ik met liefde heb afgewerkt. Al is het waar dat we nu eenmaal "Zuidelijk" zijn ingesteld... Maar hoofdzaak is, dat ik in het Zuiden te midden van mijn werkobjecten kom te wonen. (...) Er is voortdurend contact nodig om de belangstelling voor het werk van mijn atelier in stand te houden en te vermeerderen. Aan een glazeniers-atelier zit nu een keer een belangrijke commerciële kant. Er moet "gereisd" worden, maar als kunstenaar kun je moeilijk reizigers rondsturen. En voor het

maken van grote reizen naar het Zuiden kan ik zelf de tijd niet missen.' Doorslaggevend was echter de bouw van een naar eigen wensen ontworpen atelier met woonhuis.²⁹ Van Rossum zal zich ook wel wat ontheemd hebben gevoeld. Hij moet een opmerkelijk man zijn geweest, met een savoir vivre dat in Kampen veel wenkbrauwen in beweging zal hebben gezet. Exemplarisch daarvoor is de uitgesproken en royale nieuwjaarswens die hij op 31 december 1946 in het *Kamper Nieuwsblad* liet plaatsen, waar de plaatselijke middenstand de heilwens in de regel afdeed met plichtmatige annonces van enkele millimeters. Zijn flamboyante levensstijl liep niet altijd parallel met de dagelijkse realiteit. Zo bestelde hij bij juwelier Tausch aan

Nieuwjaarsgroet van Pierre van Rossum, geplaatst op 31 december 1946 in het *Kamper Nieuwsblad*.

de Oudestraat ter gelegenheid van zijn huwelijk trouwringen en een bestekcassette, die hij bij gebrek aan solvabiliteit moest afbetalen met ramen. Geen instelling waar je een gezonde zakelijke basis mee legt of vertrouwen wekt. Dat ook andere argumenten een rol speelden bij zijn vertrek bleek decennia later uit kranteninterviews met Siero. De glazeniers hadden onderling bonje gekregen: 'Kunstenaars zijn nu eenmaal eigenaardige mensen, die de portemonnee niet vast kunnen houden'.³⁰ 'Als ze langer waren gebleven was ik er failliet aan gegaan'.³¹ Bovendien had Siero onaangename ervaringen opgedaan met Van Rossum en zijn vrouw, die overigens niet worden gespecificeerd.³²

Een nieuw begin

De ervaringen met Van de Burgt en Van Rossum weerhield Siero er niet van het vizier te richten op nieuwe kandidaten. Hij zag duidelijk nog perspectief en zocht zijn heil nu in Groningen. Daar vond hij W.G.H. ten Hoopen (Almelo, 1920) die door kennissen (mogelijk Paanakker) op Siero's queeste was geattendeerd. Voor de zekerheid laat hij een antecedentenonderzoek uitvoeren. Dit wijst uit dat het gezin Ten Hoopen een goede indruk maakt en dat huishoudelijke verplichtingen prompt worden nagekomen, maar dat het niet in het bezit van middelen of eigendommen wordt geacht!³³

Ten Hoopen was, net als Van de Burgt en Van Rossum, oud-leerling van Schilling en woonachtig te Arnhem toen die stad tijdens de oorlog voor een groot deel werd verwoest. Hij vertrok naar Groningen omdat hij daar een verantwoordelijke baan als bedrijfsleider bij Glaszaak F. Koster N.V. kon krijgen, een florerend glasatelier, in 1945 gevestigd in de voormalige fabriek van de Noordnederlandsche Electricische Glasslijperij (NEG). Ten Hoopen wilde echter meer vrijheid en zelfstandigheid, maar had te weinig relaties en materiaal om voor zichzelf te beginnen. Het autonome werkverband bij Siero leek een uitkomst te bieden: 'Dit is de grote kans voor mij om los te komen en zelfstandig te worden. Dit is altijd mijn doel geweest en zal het ook altijd zijn, en ik ben bereid daar hard voor te werken'.³⁴

De daaropvolgende kennismakingsbezoeken stemmen tot wederzijdse tevredenheid. Een groot probleem is de woonruimte. Het plan om met vrouw en kind voorlopig in het atelier te trekken wijst hij om verschillende redenen van de hand. Hij zet zijn kaarten op woningruil, een typisch en populair naoorlogs fenomeen.

De problemen worden klaarblijkelijk uit de weg geruimd, want op 19 september 1949 vestigt Ten Hoopen zich definitief in Kampen.³⁵ De verslag-

gever van het *Kamper Nieuwsblad* maakt met vreugde melding van de 'doorstart'. Hij verhaalt van Ten Hoopens voornemen het atelier uit te breiden met een zandstraal-inrichting en signaleert en-passant enkele verschillen tussen Ten Hoopen en het duo Van Rossum en Van de Burgt, die - zijns inziens - hoopvol stemmen voor een langduriger werkverband: 'De heer Ten Hoopen is noch Zuiderling, noch Rooms-Katholiek, hetgeen hem min of meer buiten de bekoring van de Zuidelijke, mystieke warmte in uitbeelding, en buiten de invloed van het Rooms-kerkelijke, kritische kunstnormen plaatst.' Bij het artikel wordt een afbeelding (detail) van een raam met de voorstelling van Jezus en de Samaritaanse vrouw geplaatst.³⁶

Deze verkokerde opinie daargelaten: Siero krijgt weer de beschikking over een nog jonge, maar door de wol geverfde glazenier, die onder meer ramen in de Lutherse Kerk te Groningen, de gereformeerde kerk te Coevorden, het Amstelhotel te Hengelo, het Bijzonder Gerechtshof te Arnhem en twee bevrijdingsramen voor het stadhuis van Bedum op zijn naam heeft staan.³⁷ Ook voerde hij ramen uit naar ontwerp van de Groninger 'Ploeg'-kunstenaar Johan Dijkstra.³⁸ Ten Hoopen had inmiddels, mogelijk als proef, en waarschijnlijk nog vanuit Groningen, getuige het opschrift 'Atelier Glaszaak Koster Groningen', zijn eerste 'Kamper' opdracht vervaardigd: een raampje voor juwelier M. Kale die, net als collega Tausch een paar jaar eerder, wel wat voelde voor artistieke verfraaiing van zijn zaak. Het werd een wat braaf product met een afbeelding van het Kamper stadswapen, dat nog steeds in situ, op Oudestraat 63 (nu juwelier Reuyl) te bewonderen valt. Andere 'Kamper' werken van Ten Hoopen zijn tot dusverre onbekend. Geen wonder, want zijn verblijf was nog korter dan dat van zijn voorgangers. In mei 1950 zat hij weer in Groningen, op zijn oude adres Timorstraat 48. De oorzaak lag niet in onenigheid tussen hem en Siero, want beide corresponderen op dat moment op vriendelijke toon over een onder handen zijnde opdracht.³⁹ De meest waarschijnlijke verklaring is het mislukken van de woningruil en de constatering dat de markt ook onder Ten Hoopen slap bleef.

Van de Burgt, die weer in Arnhem zit, houdt eveneens contact met Siero. In 1951 werkt hij in diens opdracht aan een schets voor een raam met een afbeelding van de Broederpoort. 'Met de werkzaamheden gaat het momenteel wel goed maar de tijden worden steeds zorgwekkender voor ons kunstenaars.'⁴⁰ Siero lijkt dit standpunt te delen, want er zijn geen initiatieven meer van hem bekend om de kunstwerkplaats nieuw leven in te blazen. Een visitekaartje van W.E. Vahrenkamp, die een atelier voor gebrand glas

had in Voorburg, en een open sollicitatie van ‘kunstenaar-tekenaar’ Harke Wiersma, die zich in zijn archief bevinden, zijn voor zover bekend geen aanzet geweest voor actie in die richting.⁴¹ Toch vermeldt het briefpapier in 1952 nog steeds: ‘Atelier Siero voor Glas-in-Lood en Versieringskunst’ en in 1955: ‘Glasschilderkunst, Glas-in-lood en moderne muurschilderingen.’ Het is zeer waarschijnlijk dat ook toen en later via bemiddeling door Siero verschillende kunstwerken in glas-in-lood zijn vervaardigd. In de jaren vijftig en zestig is namelijk nog een aantal opvallende glas-in-lood ramen geplaatst op Kamper adressen. Markante voorbeelden zijn de fraaie ramen in het pand aan de IJsselkade waar de hoofdvestiging van Siero’s bedrijf zat en hij zelf lange tijd woonde, en waar nu een kantoor van IJsseloevers Notarissen is gevestigd. Dit artikel gaat echter niet over het uitbestede werk, maar beperkt zich tot de kunstwerken die in de kunstwerkplaats in Kampen werden vervaardigd.

Glas-in-lood raam in de Theologische Universiteit (vrijgemaakt), Broederweg 15 te Kampen, oorspronkelijk bestemd voor de aula. De voorstelling geeft de aanbidding van het lam weer, zoals beschreven in de Openbaring van Johannes. 1947. Foto Geraart Westerink, collectie Frans Walkate Archief Kampen.

Het werk

Ondanks het korte bestaan van het compagnonschap Van Rossum-Van de Burgt en de door hen geconstateerde tegenvallende klandizie is er in een paar jaar tijd toch een opmerkelijke hoeveelheid werk tot stand gekomen. Dit roept de vraag op hoeveel dat zou zijn geweest als de zaken wel naar verwachting waren gelopen.

Omdat hierboven nog geen vier jaar uit de werkzame levens van de kunstenaars onder de loep zijn genomen, is het moeilijk een stilistische beschouwing van het oeuvre te geven, laat staan een ontwikkeling hierbinnen te schetsen. Op basis van de tot nu toe in kaart gebrachte werken kan worden geconstateerd dat beiden niet tot de artistieke voorhoede behoorden, maar dat geldt voor het leeuwendeel van de toentertijd werkzame kunstenaars. Wel beheersten ze hun vak tot in de puntjes en hadden ze een ambachtelijk niveau bereikt dat bewondering wekte en veel mogelijkheden bood. De realistisch-naturalistische stijl die ze praktiseerden maakte het werk toegankelijk voor de gemiddelde 'kunstconsument' (en de gemiddelde opdrachtgever) die, zeker toen, niet dol was op vergaande stilering of abstrahering. Bovendien zijn de afbeeldingen bijzonder herkenbaar, wat een belangrijk voordeel is bij het uitbeelden van de complexe iconografieën waar de kunstenaars regelmatig mee werden geconfronteerd. De gedegen opleiding die ze hadden genoten en de brede ervaring die ze inmiddels hadden opgedaan weerspiegelden zich ook in het schijnbare gemak waarmee ze hun composities samenstelden. Als we beide kunstenaars gaan vergelijken, wat altijd een ietwat glibberige aangelegenheid is, zeker op zo'n smalle basis, valt op dat het werk van Van de Burgt rustiger en bezonkener overkomt. Dat lijkt in lijn met de dromerige natuur die hij zou hebben gehad. Het werk van Van Rossum is steviger, kleuriger, onrustiger, maar daardoor ook expressiever. Deze constatering lijkt eveneens te corresponderen met de veronderstelde karaktertrekken van de man. Voor een diepgaande analyse van het werk en de makers zal er meer moeten worden bekeken en bestudeerd over een breder terrein en een langere periode.

Het voor Siero vervaardigde werk van Ten Hoopen is te gering in omvang om heldere conclusies uit te trekken; hooguit dat het qua uitstraling lijkt aan te sluiten op dat van de voorgangers, maar mogelijk wat 'stroever' en hoekiger is. Met de aftocht van Ten Hoopen kwam een einde aan een kort maar boeiend hoofdstuk uit Kampens nog tamelijk recente culturele verleden, dat het verdient opnieuw te worden uitgelicht.

Bijlage: Oeuvrelijst van werken vervaardigd door glasatelier Siero.

Hierin zijn alle tot dusverre bekende werken vermeld die tijdens het kortstondig bestaan van glasatelier Siero (1946-1949) (gedeeltelijk) zijn vervaardigd. Ramen die voor of na die tijd via bemiddeling of uitbesteding door Siero tot stand kwamen ontbreken. De chronologisch geordende lijst heeft niet de pretentie compleet te zijn en is voor een groot deel gebaseerd op schriftelijke en mondelinge bronnen, die zoveel mogelijk in de noten worden verantwoord. Die bronnen zijn vaak uiteenlopend qua omvang en strekking en daardoor onevenwichtig. Slechts een beperkt deel van het werk is door de auteur ter plekke bestudeerd, waardoor de betrouwbaarheid van de gegevens niet altijd kon worden gecontroleerd of geactualiseerd. Het is goed mogelijk dat sommige werken niet meer bestaan of naar een andere locatie zijn overgebracht. De dateringen tussen vierkante haken zijn deductief. Als de naam van de maker tussen vierkante haken staat betreft het een toeschrijving.

- Ramen voor de R.K. Kerk te Meppel. 1945-1946. In 1945 wordt er gewag gemaakt van deze opdracht, maar die zal niet eerder dan 1946 zijn voltooid. Eén van de ramen werd door Limburgers aangeboden en door een andere glazenier gemaakt. De opdracht aan Siero zou mogelijk het gevolg zijn van bemiddeling door Fons G. Paanakker, via pastoor H.A. Paanakker.⁴² Er is na de Tweede Wereldoorlog een R.K. kerk in Meppel afgebrand, mogelijk is dit de kerk waarin de ramen zaten. De ramen kunnen verloren gegane exemplaren hebben vervangen of zaten in de beschadigde kerk en zijn overgezet naar een fraai modern pand uit de jaren vijftig-zestig aan de rand van het centrum dat momenteel een verwaarloosde indruk maakt en op de nominatie staat om te worden gesloopt. Nader onderzoek moet hier opheldering in verschaffen.

Raampje, zonder vaste locatie, gesigineerd H. v.d. Burgt, 1946, met de voorstelling Jozef, Maria en het kindje Jezus. Het bevond zich ooit in de collectie van journalist Hans Wiersma, die het eerste retrospectief over glasatelier Siero schreef, en is door hem aan de Kamper kunstenaar Jan Brokkelkamp gegeven, die het nog steeds in bezit heeft. Brokkelkamp heeft het ernstig beschadigde raampje gerestaureerd.

- Raam voor een kerk in de Friese gemeente Achtkarspelen. [1946]. Gemaakt in opdracht van Limburgse evacués die daar in de oorlog onderdak vonden. Links een voorstelling met de onrust van verbrande steden en het gewemel van vluchtelingen. Rechts de rust van het Friese boerengezin, een kerk, een molen, een kind dat onder de tafel speelt. Dit werk was al onderhanden kort na de opening van het atelier. Er zijn tijdens de opening meerdere kerkramen in productie, wat waarschijnlijk inhoudt dat men diverse onvoltooide opdrachten meegenomen heeft naar Kampen.⁴³
- Twee kerkramen voor een nieuwe kerk in Terwolde. 1946. Elk raam bestaat uit drie

delen, gescheiden door bakstenen bouwdelen. Het ene raam is gebaseerd op Mattheüs 19:15-30 en verbeeldt verschillende scènes uit de gelijkenis van de rijke jongeling. In het andere raam zijn drie scènes uit het verhaal van de barmhartige Samaritaan gevisualiseerd. Het zijn zogenaamde grisailleramen, een naam die ontleend wordt aan de gebruikte verf. De ramen zijn opgebouwd uit delen van 80 bij 80 centimeter, waardoor ze gemakkelijker konden worden getransporteerd. Ter plekke werden ze opgebouwd tot één geheel.⁴⁴ Deze opdracht werd korte tijd later gevolgd door die voor een klein rond raam (medaillon) met een afbeelding van St. Caecilia te midden van musicerende engelen, dat werd vervaardigd door Henk van de Burgt. Het heeft een middellijn van 1,5 meter. 'Zeer levendig en prachtig van compositie. In dit raam vinden wijding en vrolijkheid elkaar', aldus een enthousiaste verslaggever van het *Kamper Nieuwsblad*, die het raam kort voor de verzending naar Terwolde in het atelier bezichtigde.⁴⁵

- Raam voor de in de oorlog verwoeste R.K. Kerk te Niftrik (Noord-Brabant). 1946. Het werd vervaardigd door Pierre van Rossum en heeft een voorstelling van 'Jezus den Koning', geïnspireerd op Joh. 18:33-37, psalm 72 en psalm 29:10 en 11. Het is opgebouwd uit glas-in-lood van gekleurde en met grisailleverf opgewerkte glasdeeltjes. Christus houdt de rechterhand geopend, terwijl hij met de linker- de scepter omklemt. Het ontstond ongeveer gelijktijdig met het bovengenoemde medaillon van St. Caecilia voor de kerk te Terwolde.⁴⁶
- Twee ramen voor het pand Oudestraat 210 te Kampen (oorspronkelijke locatie). 1946. Gemaakt in opdracht van Siero zelf voor zijn net opgerichte glasatelier. Op het ene raam zijn personificaties van vier takken van kunst afgebeeld (beeldhouwkunst, bouwkunst, schilderkunst en glasschilderkunst), op het andere een allegorische weergave van de architectuur. Het eerste raam werd in 1985 door Siero geschonken aan het Frans Walkate Archief, waar het - omgevormd tot lichtbak - de hal siert. Het andere 'Architectura' bevindt zich nu als schenking van Siero (waarschijnlijk eveneens uit 1985) in de collectie van het Stedelijk Museum te Kampen.⁴⁷ Het pand Oudestraat 210 (De Atlas) was, zoals hierboven reeds vermeld, het onderkomen van Siero's glasatelier. Voorheen was het huis in bezit van Frans Walkate en zijn familie, van wie Siero het rond 1944 kocht.⁴⁸
- Raam met afbeelding van de god Pan. City-Theater, Boven Nieuwstraat 115, Kampen. Gesigneerd en gedateerd: Henk van de Burgt/Siero Kampen 1946. Pan wordt geflankeerd door twee andere ramen met decoratieve elementen die waarschijnlijk ook van Van de Burgt zijn. Het City-Theater is een ontwerp van architect Hein Boer uit 1939 dat werd uitgevoerd in 1940. In een artikel dat verscheen ter gelegenheid van de opening werd vermeld dat er een glas-in-lood raam van atelier Bogtman zou komen. Waarschijnlijk is dit plan door de Tweede Wereldoorlog getorpedeerd en pas na die

tijd geconcretiseerd, maar dan door de inmiddels voor Siero werkende Van de Burgt. Bekend is dat Siero's schildersbedrijf diverse werkzaamheden uitvoerde aan het City-Theater.⁴⁹ Het City-Theater is enkele jaren geleden grondig uitgebreid, waarvoor het oorspronkelijke gebouw grotendeels is gesloopt. Tijdens de werkzaamheden werd het raam gestolen, maar later weer in beschadigde toestand op de bouwplaats teruggebracht. Het raam is hersteld en teruggeplaatst in de gevel aan de Boven Nieuwstraat, het enige deel van het oude theater dat bewaard is gebleven.⁵⁰

- Vier ramen in café De Vier Jaargetijden (daarvoor onder meer café De IJssel en De Kamper Bank) IJsselkade 59, Kampen. Twee ramen horen duidelijk bij elkaar. Eén ervan stelt een groep muzikanten in een boot voor (een narrenschip?) en is niet gesigneerd of gedateerd. Het andere, met de voorstelling van een drinkgelag aan tafel, is gesigneerd H. v.d. Burgt 1946/Atelier Siero Kampen. Op het derde raam is het Kamper IJselfront afgebeeld, gezien vanaf IJsselmuiden ter hoogte van de brug. Op stilistische gronden zou dit aan Pierre van Rossum kunnen worden toegeschreven. Op het vierde raam is een aantal muzikanten afgebeeld. Diverse malen is het woord 'Restaurant' en zijn de letters KB opgenomen, die zouden kunnen verwijzen naar de Kamper Bank die ooit in dit pand heeft gezeten. Het zou dan een vooroorlogs exemplaar zijn dat mogelijk werd aangebracht tijdens de verbouwing (1927) door architect G.B. Broekema van een voormalig woonhuis tot vestiging van de bank. Het raam is onduidelijk gesigneerd en gemonogrammeerd.
- Twee ramen voor de Legerplaats Oldebroek. 1946-1947. [Henk van de Burgt]. Voorstellingen van respectievelijk een cavalerist in historische kledij en een artillerist in de uitmonstering van voor de oorlog.⁵¹
- Glas-in-lood raam voor de firma Ganzevoort in Zwolle. 1947. Henk van de Burgt. Voorstelling: verschillende takken van muziekbeoefening. Boven in het raam een bazuin-blazende engel op een fond van blauwe orgelpijpen. Rechts daarvan een bonte troep operazangers in fantastische klederdrachten. Daaronder een viertal figuren dat de 'serieuze' muziek beoefent (een klarinettist, een pianist achter een grote vleugel, een violist en een gamba-speler in een kostuum uit Mozarts tijd). Onderin het raam een aantal figuren bezig met de beoefening van lichte muziek (een enthousiaste tromboneblazer, een harmonicaspeler en een bolwangige saxofonist). Het raam wordt geplaatst achterin de lange toonkamer van de firma.⁵² Ganzevoort was mogelijk familie van Van de Burgt. De firma is inmiddels opgeheven.
- Ramen voor juwelier Tausch. Oudestraat 81, Kampen. 1947. Een raam met als voorstelling een stadsgezicht geïnspireerd op Kampen langs de IJssel. Ontwerper Pierre van Rossum. De afmetingen moesten worden aangepast aan de grootte van het raam (de torentjes werden daarom wat minder hoog). Het raam wordt geflankeerd door twee kleinere ramen met voorstelling van de Celles- en Broederpoort.⁵³ Het bevindt

Glas-in-lood raam met een groep muzikanten op een boot, waarschijnlijk een narrenschip. Niet gedateerd of gesigneerd, maar op basis van een gedateerde en gesigeneerde pendant (met de voorstelling van een drinkgelag aan tafel) dat zich in hetzelfde etablissement bevindt, te dateren in het jaar 1946 en toe te schrijven aan Henk van de Burgt. Café-Restaurant De Vier Jaargetijden, IJsselkade 59 Kampen. Foto Herman Harder, collectie Frans Walkate Archief.

zich nog steeds in de zaak. Het werd, zoals in de tekst reeds werd vermeld, gemaakt in ruil voor trouwringen en een bestekcassette die Van Rossum had gekocht maar niet kon betalen. In de zaak zaten - in een ruitmotief - ook drie ramen met respectievelijk het wapen van Kampen, dat van IJsselmuiden en dat van de provincie Overijssel. De eerste twee bevinden zich nog steeds in het bezit van de familie Tausch. Van het raam met het wapen van Overijssel is de verblijfplaats onbekend (als het nog bestaat).⁵⁴

- Twee glas-in-lood ramen voor het kindertehuis van de Zwolse Vereniging Kinderzorg, ter herinnering aan het 40-jarig jubileum van de Vereniging. Pierre van Rossum. 1947.⁵⁵

Glas-in-lood raam in de Theologische Universiteit (vrijgemaakt), Broederweg 15 te Kampen, oorspronkelijk bestemd voor de vestiaire. Het raam beeldt het bezoek van de moeder van Jezus aan de moeder van Johannes de Doper uit. Foto Geraart Westering, collectie Frans Walkate Archief te Kampen.

- Ramen voor de katholieke kerk te Valkenswaard. [1947-1948]. Bijbelse voorstelling naar aanleiding van de tien geboden. Op 2 oktober 1947 waren al gereed het negende, tiende, vierde en vijfde gebod en het raam van David met de harp.⁵⁶
- Theologische Universiteit (vroeger Hogeschool) van de Gereformeerde Kerken Vrijgemaakt, Broederweg 15, Kampen. Verschillende ramen. 1947. Een nummer van *Strijdend Nederland* uit 1947 maakt melding van drie stuks, waaronder één groot exemplaar dat uit meerdere delen bestaat. Het is gemaakt door Van de Burgt en gesigineerd en gedateerd met annotatie: Siero glasschilders Kampen. Het was bestemd voor de toenmalige vestibule. Het toont als hoofdthema's 'Mozes die de wet draagt' en 'Paulus die de kracht van Jezus vervulling van de wet betuigt'. Het paneel boven de deur stelt het geloof voor als een strijdbare held die de wetenschap (gesymboliseerd door een andere figuur) eist zijn tolk te zijn. Het geheel wordt omgeven door figuren voorstellende het oude en het nieuwe verbond, 'omrankt' door een wijnstok. Dit raam werd als eerste geplaatst. In een nummer van *Reformatie* gaat hoogleraar K. Schilder uitvoerig in op de symboliek.⁵⁷ Het werd nog hetzelfde jaar gevolgd door twee andere ramen. Eén daarvan is cirkelvormig en werd eveneens gemaakt door Van de Burgt, ter plaatsing in de aula. Het stelt voor de aanbidding van het lam zoals beschreven in de openbaring van Johannes. Tegelijkertijd werd in de vestiaire een klein boograam gezet met een voorstelling van het bezoek dat de moeder van Jezus bracht aan de moeder van Johannes de Doper.⁵⁸ Het ensemble betreft de omvangrijkste en meest bijzondere klus die het atelier voor een Kamper opdrachtgever uitvoerde en dan ook nog in een bolwerk van protestantisme tijdens een periode waarin de verzuiling een grote rol speelde (Siero was katholiek). De opdrachtgever negeerde bovendien de angst voor de gesneden beeltenis die veel protestanten bezighoudt. In het Archief- en Documentatiecentrum van de Theologische Universiteit werden tijdens een globaal onderzoek weinig gegevens aangetroffen die meer helderheid verschaffen over de opdrachtverstrekking.
- Het gebouw, waar voorheen het prestigieuze Hotel des Pays Bas in zat, is in 1945 gekocht door een stichting die zich bezighield met de oprichting van een vrijgemaakt gereformeerde theologische hogeschool. De architect van de verbouwing was T. Sikma te Kampen. Uit het hele land kwamen giften binnen voor de nieuwe onderwijsinstelling, in allerlei vorm. De kerkelijke gemeente in Apeldoorn bekostigde de ramen.⁵⁹ Het gebouw van de Theologische Universiteit werd nadien ingrijpend verbouwd en heringericht waardoor diverse ruimtes van functie veranderden. Sommige ramen werden mogelijk verplaatst of kwamen in een andere context terecht.
- Op één van de etages van dezelfde Theologische Universiteit bevindt zich een rechthoekig raam. Het is gesigineerd door Van de Burgt, en gedateerd 1941 met de annotatie 'atelier den Rooyen, Roermond' (de één is onduidelijk en zou met enige fanta-

sie vanwege gebrek aan ruimte ook een zeven of acht kunnen zijn). De Theologische Universiteit bestond nog niet in 1941. Het is mogelijk dat het raam door Siero werd uitbesteed aan Van de Burgt toen deze nog elders werkte, en/of dat het als bestaand raam later werd overgebracht naar de Theologische Universiteit.

- Glas-in-lood raam naar ontwerp van Cornelius Baljet, uitgevoerd door Siero. 1947. Een detail ervan werd afgebeeld in het *Kamper Nieuwsblad* van 5 april 1947.⁶⁰
- Muurschilderingen op drie muurvlakken boven de waterlijst in het zuidportaal, Buiten- of O.L.V.-kerk Kampen. Maart 1947. Van Rossum en Van de Burgt. De schilderingen - in zachte kleuren - stelden de Goede Herder (midden), de ten hemelopneming van Maria (rechts) en haar kroning voor (links). Tijdens het pastoraat van Spelbrink, de opvolger van Gasman, bleken ze door vocht aangetast en werden ze weggewerkt (1958).⁶¹ Dit zijn de enige muurschilderingen die van het duo bekend zijn uit hun Kamper jaren.
- Zes gebrandschilderde ramen voor de kapel van de O.L.V. van Zeven Smarten te Megen (Limburg). 1948. Pierre van Rossum. Vijf ramen verbeelden een afzonderlijke smart, één raam stelt Jezus voor die zijn treurende moeder troost, wier hart met zeven zwaarden is doorstoken. De kapel van de O.L.V. van Zeven Smarten (of zeven weeën) werd gebouwd in 1732-1733. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd het bouwwerk ernstig beschadigd door een vliegende bom. In het kader van de herstelwerkzaamheden werden de ramen van Van Rossum geplaatst.⁶²
- Twee zogenaamde glas-in-lood transparanten. [1949]. Christelijke Bond van Sigarenmakers en Tabakbewerkers in Nederland. Kantooradres Boven Nieuwstraat 28 te Kampen. Waarschijnlijk een gelegenheidsraam. Erop vermeld stonden in ieder geval de teksten/namen 'J. Pot', 'K. Kruithof' en 'Tabakbewerkers'. Verder is er niets over dit raam bekend, behalve de hier vermelde gegevens die afkomstig zijn uit een brief van de bond aan Siero.⁶³
- Volgens de Kamper kunstenaar Jan Brokkelkamp, die zelf intensief bezig is met glas-in-lood heeft in een voormalige kapperszaak naast het pand aan de Vloeddijk waar nu bakker Klappe zit ook glas-in-lood van Siero gezeten.⁶⁴
- Dr. C.W.H. Lindenburg liet voor het bovenlicht van zijn voordeur aan De la Sabloniërekade 13 een raam maken met de voorstelling: muziekbeoefening. Lindenburg nam het bij zijn verhuizing mee.⁶⁵
- GLAS-IN-LOOD van W.G.H. ten Hoopen vervaardigd tijdens zijn korte werkzaamheden voor atelier Siero.
- Raam voor juwelier M. Kale met als voorstelling het wapen van Kampen. Oudestraat 63. Nu juwelier Reuyl. Gesigneerd ten Hoopen/Atelier glaszaak Koster Groningen 4-49. Opdrachtgever R.G. Raap of voorganger.

Noten

- 1 Het idee voor dit artikel onstond toen bij de beschrijving van de bouwgeschiedenis van het Kamper City-Theater een raam opdook van de hand van de mij tot dan toe onbekende Henk van de Burgt, zie: G.A. Westerink, 'Thriller met happy end? De (bouw-)geschiedenis van het City-Theater', *Kamper Almanak* 2005, 199-219. Tijdens het onderzoek dat volgde bleek dat de Kamper journalist Hans Wiersma het glasatelier al eerder had belicht in het *Nieuw Kamper Dagblad*: Hans Wiersma, 'Glazeniers in Kampen. Een korte vreugde', *Nieuw Kamper Dagblad*, d.d. 18 augustus 1983; Gebundeld in: Hans Wiersma, *Vroeger weetje-wel... Feuilletons uit het Nieuw Kamper Dagblad* (Kampen 1983) 82-83. Het betrof hier een korte signalering. Bovendien was er inmiddels zoveel nieuwe informatie boven water gekomen, dat dit een uitvoeriger stuk rechtvaardigde. Daarbij werd ik geholpen door de heer J. Kroon, die een groot aantal relevante krantenartikelen voor mij opspoorde, waarvoor mijn hartelijke dank.
- 2 Hij was getrouwd met Antonetta Fels.
- 3 'Vrij' werk van B. de Kleine bevindt zich onder meer in de collectie van het Frans Walkate Archief te Kampen.
- 4 Anon. 'Oude pand familie Walkate wordt weer in ere hersteld', *Kamper Nieuwsblad*, d.d. 28 juli 1982. De anekdote van het witschilderen werpt een interessant nieuw licht op de heersende theorie dat het stadsarchitect Nicolaas Plomp was die dit idee in de 19de eeuw introduceerde. Waarschijnlijker is het dat Siero hier zijn ego wat oppompt.
- 5 Gemeentearchief Kampen (hierna GAK), Archief Siero's Huis- en Sierschildersbedrijven (1915-1967), (hierna AS), inv. nr. 5. Formulier schade-enquêtecommissie Almelo.
- 6 In het archief van Siero zitten verschillende stukken correspondentie met Bogtman. GAK, AS, inv. nr. 4 en 5.
- 7 GAK, AS, inv. nr. 5.
- 8 Het lag als los vel tussen de correspondentie. GAK, AS, inv. nr. 4.
- 9 GAK, AS, inv. nr. 6. Brief A.G. Paanakker aan Siero, Meppel d.d. 12 september 1945. De opdracht voor één van de ramen was al verstrekt aan een Limburgse kunstenaar.
- 10 GAK, AS, inv. nr. 8. Brief van H.A. Paanakker aan Siero, d.d. 30 november 1950.
- 11 GAK, AS, inv. nr. 6. Brief F(ons).G. Paanakker aan Siero, Meppel d.d. 23 september 1945. In het archief van Siero zit ook een briefje met de notitie: 'Willem Westhof, Teekenaar, Decorateur, Slotstraat 26 Amsterdam.' Inv. nr. 6.
- 12 GAK, AS, inv. nr. 6. Brief W. Westhof aan Siero, Rotterdam, d.d. 19 oktober 1945.
- 13 GAK, AS, inv. nr. 6. Brief Fons. G. Paanakker aan Siero, Meppel, d.d. 23 september 1945.
- 14 GAK, AS, inv. nr. 6. Brief Pierre van Rossum aan Siero, Roermond, d.d. 15 oktober 1945; Brief Henk van de Burgt aan Siero, Roermond, d.d. 15 oktober 1945.
- 15 GAK, AS, inv. nr. 6. Brief Henk van de Burgt aan Siero (ook ondertekend door Van Rossum), Roermond, d.d. 25 oktober 1945.

- 16 GAK, AS, inv. nr. 6. Brief A.G. Paanakker aan L.A. Siero, Meppel, d.d. 1 november 1945.
- 17 GAK, AS, inv. nr. 6. Brief Fons G. Paanakker aan L.A. Siero, Meppel, d.d. 23 september 1945.
- 18 GAK, AS, inv. nr. 6. Brief Fons G. Paanakker aan L.A. Siero, Groningen, d.d. 20 februari 1946.
- 19 GAK, AS, inv. nr. 6. Brief P. van Rossum aan Siero, Roermond, d.d. 5 december 1945.
- 20 Anon., 'Een nieuwe industrie te Kampen', *Kamper Nieuwsblad*, d.d. 27 februari 1946.
- 21 Anon., "'Dienende Kunst". Bij de opening van de eerste glazenierswerkplaats in Kampen', *Kamper Nieuwsblad*, d.d. 16 maart 1946.
- 22 Idem.
- 23 Het rijke archief van Hans Wiersma, waarin zich onder meer veel correspondentie bevindt, wordt bewaard in het Frans Walkate Archief.
- 24 Wiersma, 1988, 82; Bergvelt, E. en F. van Burkom (eindred.), *Glas-in-lood in Nederland 1817-1968*, ('s-Gravenhage [s.a.] 324-325, 327.
- 25 Wiersma, *Vroeger*, 82; P.A. Scheen, *Lexicon Nederlandse Beeldende Kunstenaars 1750-1950*, ('s-Gravenhage 1969).
- 26 GAK, AS, inv. nr. 6. Brief Fons G. Paanakker aan Siero, Meppel, d.d. 23 september 1945. De naam is slecht leesbaar. Van de Roermondse glasateliers is dit de meest waarschijnlijke optie.
- 27 Informatie van de Rijksdienst voor Monumentenzorg te Zeist, aan mij doorgegeven door de heer Th.M. van Mierlo.
- 28 Anon., 'Pierre van Rossum gaat Kampen verlaten', *Strijdend Nederland*, d.d. 10 november 1948.
- 29 Anon., 'Atelier van Pierre van Rossum verdwijnt. Kampen verliest een voor onze streek unieke kunstrichting', *Kamper Nieuwsblad*, d.d. 29 januari 1949.
- 30 Anon., 'Oude pand familie Walkate wordt weer in ere hersteld', in: *Kamper Nieuwsblad*, d.d. 28 juli 1982 (slecht leesbaar).
- 31 Anon., 'Schenkeningen aan Fr. Walkate Archief. Gebrandschilderd raam uit "Atelier Siero"', in: [*Nieuw Kamper Dagblad*], d.d. 5 maart 1985.
- 32 GAK, AS, inv. nr. 7. Brief W.G.H. ten Hoopen aan Siero, Groningen, d.d. 9 juli 1949.
- 33 GAK, AS, inv. nr. 7. Kaart met in opdracht van L.A. Siero ingewonnen gegevens over W.G.H. ten Hoopen.
- 34 Idem.
- 35 GAK, AS, inv. nr. 7. Briefkaart W.G.H. ten Hoopen aan Siero, Groningen, d.d. 7 september 1949.
- 36 Anon., 'Kampen houdt haar Glasschilderstraditie. Vestiging van een nieuwe glazenier', in: *Kamper Nieuwsblad*, d.d. 24 september 1949. Volgens de door Siero opgevraagde referenties was Ten Hoopen overigens Grieks-Katholiek; Anon., 'Glazenier vestigt zich in

- Kampen', *Strijdend Nederland*, d.d. 31 augustus 1949.
- 37 Idem.
- 38 Bergvelt, Van Burkom, 233.
- 39 GAK, AS, inv. nr. 7. Brief W.G.H. ten Hoopen aan L.A. Siero, Groningen, d.d. 12 mei 1950.
- 40 GAK, AS, inv. nr. 7. Brief Henk van de Burgt aan L.A. Siero, Arnhem, d.d. 30 april 1951.
- 41 GAK, AS, inv. nr. 8. Brief Harke Wiersma aan L.A. Siero, Amsterdam, d.d. 14 oktober 1952.
Het is mij niet bekend of er een familierelatie is tussen Harke Wiersma en journalist Hans Wiersma, die de glazeniers kende.
- 42 GAK, AS, inv. nr. 6. Brief A.G. Paanakker aan L.A. Siero, Meppel, d.d. 12 september 1945.
- 43 Anon., "Dienende kunst". Bij de opening van de eerste glazenierswerkplaats in Kampen', *Kamper Nieuwsblad*, d.d. 16 maart 1946.
- 44 Anon., 'Een prachtig kunstwerk. Heb God boven alles lief... en de Barmhartige Samaritaan', *Kamper Nieuwsblad*, d.d. 10 augustus 1946.
- 45 Anon., 'Twee kerkramen', *Kamper Nieuwsblad*, d.d. 3 december 1946; Het raam wordt ook vermeld in: Anon., 'Prachtig werk van de Kamper Glazeniers', *Strijdend Nederland*, d.d. 9 december 1946.
- 46 Idem.
- 47 In de collectie van het Stedelijk Museum Kampen bevindt zich ook een drietal Jugendstilramen dat volgens de informatie van het Stedelijk Museum ooit in het pand aan de IJsselkade heeft gezeten. Stilistisch gezien lijken ze op de ramen van de lunchroom aan Oudestraat 148, ontworpen door G.B. Broekema in 1900-1901.
- 48 Anon., 'Gebrandschilderd raam uit "Atelier Siero". Schenkingen aan Fr. Walkate Archief', *Kamper Nieuwsblad* d.d. 5 maart 1985; Anon., 'Bijzonderheden rond aquarel van monumentaal Kamper pand', *Kamper Nieuwsblad*, d.d. 7 maart 1978; Anon., 'Oude pand familie Walkate wordt weer in ere hersteld', *Kamper Nieuwsblad*, d.d. 28 juli 1982.
- 49 Hein Boer was een oud-medewerker van G.B. Broekema. Hij ontwierp zowel voor als na de Tweede Wereldoorlog een groot aantal panden in Kampen en omgeving.
- 50 In de rekeningboeken van Siero over 1946-1947 staat dat er op 13 september een raam in het City-Theater is geplaatst. GAK, AS, inv. nr. 97; Voor een afbeelding van het raam met de god Pan zie: G.A. Westerink, 'Thriller met happy end? De (bouw-)geschiedenis van het City-Theater', *Kamper Almanak* 2005, 215.
- 51 Anon., 'Prachtig werk van de Kamper Glazeniers', *Strijdend Nederland*, d.d. 9 december 1946.
- 52 Anon., 'Muziekbeoefening in glas-in-lood', *Kamper Nieuwsblad*, d.d. 18 januari 1947.
- 53 Anon., 'Uit het zakenleven. De heer Jac. Tausch gaat een ruimer pand in gebruik nemen', *Kamper Nieuwsblad*, d.d. 5 april 1947; Anon., 'Kampen in glas-in-lood', *Kamper Nieuwsblad*, d.d. 18 september 1947.
- 54 Mededeling van de heer Tausch, oktober 2006.

- 55 Anon., 'Glas in lood', *Kamper Nieuwsblad*, 2 oktober 1947.
- 56 Idem.
- 57 K. Schilder, 'Theologische Hoogeschool', in: *Reformatie* 22(1946/1947)27, 211.
- 58 Anon., 'Glasschilders in Kampen. Oude kunstnijverheid', *Strijdend Nederland*, d.d. 24 mei 1947.
- 59 *De Reformatie* 22(1946/47)37, 21 juni 1947.
- 60 Een detail ervan, met een voorstelling van Christus werd afgebeeld in het *Kamper Nieuwsblad* van 5 april 1947 bij een gedicht ter ere van het paasfeest.
- 61 H.C. Diender, *Verzamelde gegevens betreffende de inventaris van de Onze Lieve Vrouwe- of Buitenkerk te Kampen 1386-1996*, (Kampen 1996), onder nr. 184: schilderijen: 12/13. De kosten voor het sauzen van het kerkportaal aan de Buiten Nieuwstraatkant bedroegen 2925,41 gulden: Archief RK Parochie Kampen, inv. nr. 199. Dit kan op meer werkzaamheden betrekking hebben. Er is nog een drietal zwart-wit foto's van de schilderijen bewaard gebleven: Archief RK Parochie Kampen, inv. nr. 2068. Met dank aan dhr. Th.M. van Mierlo, historicus en archivaris van het parochie-archief, die deze gegevens voor mij heeft opgezocht; Zie ook: C.N. Fehrmann, 'Katholiek Kampen binnen en buiten de O.L.V.- of Buitenkerk', in: *Kamper Almanak 1976-1977*, 243.
- 63 GAK, AS, inv. nr. 7. Brief Christelijke Bond van Sigarenmakers en Tabakbewerkeren in Nederland aan firma Siero, d.d. 20 mei 1949.
- 64 Mededeling van de heer J. Brokkelkamp, 25 juli 2006.
- 65 Wiersma, *Vroeger*, 83.